

SEDMDESÁT LET OD VYDÁNÍ POSLEDNÍHO DÍLU „TVŮRCOVÉ DĚJIN“

T o m á š J í l e k

Závažnou prací evropské historiografie třicátých let minulého století představuje pětisvazkové dílo „Tvůrcové dějin“.¹ Od vydání posledního svazku „Přítomnost“ část 2 uplyne sedmdesát let. Tato časová vzdálenost však nikterak nesnižuje velikost této práce s podtitulem „Čtyři tisíciletí dějin v obrazech dob a osobností“.²

Dílo „Tvůrcové dějin“ vyšlo původně v prvním vydání v roce 1931 a hned v druhém vydání v roce 1932 pod názvem „Menschen die Geschichte machten“ redakcí P. R. Rohlena a J. Ostrogótského v německém jazyce. Není však pouze dílem německých historiků, nýbrž souborem vzešlým z mezinárodní spolupráce historiků německých, francouzských, anglických, amerických, ruských, českých, maďarských a bulharských. Celým dílem přes nezakryvanou národní identitu prostupuje duch vpravdě kosmopolitní.

Koncepce díla vychází z jednotlivých historických osobností s volným rámcem, umožňujícím doplňování a rozšiřování, aniž by došlo k porušení celkového rázu díla. Historický vývoj zkonkretizovaný na příslušných výrazných představitelích dané doby zpřístupňuje složité historické problémy historického dění širšímu okruhu čtenářů. Tomu také v českém vydání slouží instruktivní úvody, zachycující obecné proudy ideové v životě kulturním, politickém, sociálním a hospodářském. Způsob podání je spíše esejistický s vystižením podstatných rysů.

České vydání „Tvůrcové dějin“ převyšuje přibližně jednou polovinou původní německé vydání. Hlavní bylo přidání dalších osobností, aby byly pokud

¹ Tvůrcové dějin v českém vydání, podstatně doplněné v redakci Karla Stloukala vycházelo v nakladatelství L. Mazáč v Praze v letech 1934 – 1936. Rejstřík k dílu I. – V. s použitím V. Vitingra zredigoval, doplnil a historickými daty opatřil Edgar Th. Havránek v nakladatelství K. Mazáč v Praze v roce 1937.

je to možné zastoupeny všechny důležité kulturní proudy a národní složky, podílející se na obecném vývoji lidstva. Zvláštní důraz v dějinách středověkých a novověkých byl kladen na zastoupení slovanských a zejména českých osobností. Tím dostal tento díl mezinárodnější ráz.³

Hlavní redaktor českého vydání Karel Stloukal získal ke spolupráci především špičkové historiky tehdejší české historické vědy. Pro starověk jmenujme zejména Dobiáše a Grohu, pro středověk a novověk Bidlu a Šustu.

První díl „Starověk“ je uveden podnětnou úvahou na téma „Význam osobnosti v dějinách“ Karla Stloukala. Autor v úvodu poukazuje na poutavost a přitažlivost líčení osudů historicky tvůrčích osobností. Na osobnosti zaujímá historika její zvláštnost, mimořádnost, kvalita jejích činů, ne kvantita. Tvůrčí osobnost v historii je závislá na kolektivu, je jím podmíněna, na druhé straně kolektiv potřebuje ideje osobností, aby je uvedl v život. Lapidárně je vyjádřeno konstituování osobnosti. Lidsky nejčistší cesta, jíž se osobnost stává historicky tvořivou, je cesta oběti přinesené pro ideu. Mravně nejpůsobivější význam velké osobnosti v dějinách začíná až po uplynutí času, kdy zůstává proud historického vlivu osobnosti často převyšující význam v době jeho života. Historickou osobnost lze hodnotit dvojím způsobem – jako organizátora, představitele kolektivního ducha, jako reformátora, tvůrce nových idejí.

Zajímavé je tvrzení o tom, že není snad výmluvnějšího důkazu o významu osobnosti v dějinách než skutečnost, že sami původci teorií kolektivistických a materialistických, popírajících význam osobností v dějinách, jsou historickými osobnostmi (K. Marx, V. I. Lenin). Výstižně je charakterizován marxismus-

² Nebylo jistě náhodné, že v obou totalitních režimech – v protektorátním a komunistickém – v knihovnách probíhalo vyřazování tohoto díla.

³ Ve středověku byly přidány osobnosti ztělesňující počátky nových státních útvarů a nových proudů kulturních (Svatopluk, sv. Václav, Boleslavové, sv. Vojtěch, Hugo Kapet, Štěpán Uherský, Břetislav, sv. Vladimír, Přemysl Otakar I., Přemysl Otakar II., Dante, Wiclef, Žižka, Prokop Holý, Petr Chelčický, Jiří z Poděbrad, Leonardo da Vinci a další). V novověku byly přidány výrazné postavy, konkretizující významné tendence kulturní i národní (Erasmus, Jindřich VIII., Zwingli, Vilém Oranžský, J. A. Komenský, Voltaire, Mauzzini, Rieger, Štefanik a další).

leninismus, který v intencích středověkého realismu věřil v reálnou existenci obecných pojmů, skutečného člověka však neviděl. Celkové vyznění úvahy akcentuje v dějinách lidskou mravní dimenzi, která se připíná nerozlučně k osobnostem. Předmětem všeho historického zkoumání zůstane vždy jen lidství, člověk, ať již individuální či kolektivní. Dějiny ve své nejčistší podstatě jsou dějinami ducha. A právě tento svět kultury vytvářejí osobnosti. Toto kulturní pojmání dějinného vývoje je jistě i pro naši současnou historiografii inspirující.

V dalším se budeme věnovat poslednímu pátému svazku „Přítomnost“.⁴ Obsahem této části je obraz doby mezi osmdesátými léty 19. století a léty třicátými 20. století. V úvodu první kapitoly „Imperialism a třídní boj“ J. Šusta vidí v těchto padesáti letech dějin lidstva dobu zcela zvláštního napětí, které vyvrcholilo první světovou válkou. Na sklonku 19. století se rozumělo slovem imperialismus nikoliv jednotná soustava vlády nad vším vzdělaným lidstvem, nýbrž dravá snaha několika velikých mocí uchvátit do svých rukou oblast co největší rozlohy. Harmonické soužití v ovzduší společně všelidské kultury je nahrazováno naopak roztržením světa na několik velikých říší výrazné odlišnosti.

Vydané dílo omezuje osobnosti první třetiny 20. století na jedince již nežijící. V českém vydání je přidána řada výrazných osobností, dokreslující celkový dějinný vývoj novějšího období. Zvláštní důraz je položen na to, aby se slovanským a zejména českým osobnostem dostalo rozsáhlejšího zastoupení. Vedle politických vůdců jsou zde představeni i vůdčí osobnosti umění a techniky. K přiblížení díla vybíráme několik esejí zejména českých autorů.

Poučné je podání K. Marxe berlínským Arturem Rosenbergem. V Marxově materialistickém pojetí dějin vidí pouze radikální kritiku všech dosavadních ideologií státu, práva, hospodářství a náboženství. Marxův systém

se může uskutečnit pouze revolucí dělnictva. Marx jako první dává třídnímu boji dělníků vědecký podklad. Marxismem popírané systémy však zůstávají reálnými veličinami. Další vývoj se ubíral jiným směrem, než jak předpokládal Karel Marx.

Literární historik Arne Novák na osobnosti básníka Svatopluka Čecha ukazuje, jak básník osobně neúčastný veřejného dění v tendenční lyrice burcuje občanské i národní vědomí. Vrcholu dosáhla politická účinnost Svatopluka Čecha v letech 1887 – 1895 třemi knihami politické lyriky „Jitřní písně“, „Nové písně“ a „Písně otroka“, kterými přispěl ke zradikalizování českého národního liberalismu a k jeho prohloubení sociálními myšlenkami.

Bedřich Mendl, český historik zabývající se hospodářskými a sociálními dějinami zpracoval osobnost Andrea Carneigieho, vynikajícího podnikatele v železářství a ocelářství, který roku 1901 prodává své podniky a větší část miliardového majetku věnuje humanitním a osvětovým činnostem a šíření pacifismu.

Týž autor zpracoval i Tomáše A. Edisona, geniálního vynálezce, který svým duchem ztělesňoval úžasnou rychlost chápání a neméně úžasnou vytrvalost ve sledování vytčeného cíle.

Antonín Matějček, český historik umění se věnoval dvěma osobnostem – E. Delacroixi a A. Rodinovi. „Byl-li Delacroix obroditelem a otcem moderního malířství, zasloužil se Rodin o obrození sochařské způsobem, jakým zasahuje do běhu dějin jen geniální síla tvůrčí“. Takto píše o této dvojici geniálních umělců, formujících moderní evropské umění.

Coudenhove-Kalergi, rakouský spisovatel a politik, zakladatel Panevropské unie, majitel panství v Poběžovicích zpracoval trojici japonských osobností – Nogi, Tógo a Itó. Generál Nogi, admirál Tógó a kníže Itó přes rozdíl v nadání a životních osudech jsou spojeni jedním rysem: pocházejí

⁴ Díl V. – Přítomnost 2 v české redakci byl dokončen pod redakcí Karla Stloukala v roce 1936 a byl vydán na rozdíl od prvních 4 dílů spolu s Rejstříkem k dílu I – V v roce 1937

z chudé, hrdé a národní tradicí prodchnuté vrstvy rytířské, samurajů jižních japonských provincií. Těžiště Novigo osobnosti je v působení mravním. Nesčetná vypravování a legendy obestírají jeho památku. Itó byl politický reorganizátor Japonska, modernizoval zemi. Tógó se stal největším námořním admirálem a vynikl zejména v námořní bitvě s Ruskem v letech 1904 – 1905. Coudenhove-Kalergi při zpracování všech těchto osobností, ač se jednalo o vojenské důstojníky, dosahující především popularity na poli válečném, vyzdvihl jejich zásluhy v poevropštění Japonska při zachování starojaponské kultury. Na činech zejména Itóovy zahraniční politiky vůči Rusku oceňuje směr k dorozumění, ba přímo přátelství na základě jasného uspořádání vzájemných zájmových sfér.

Světová válka a poválečný svět je opět uveden J. Šustou. Porušování velmocenské evropské rovnováhy a imperialismus mocností vedlo k rozpoutání světové války. Právě v jejím průběhu došlo k významným událostem – vítězství bolševické revoluce v Rusku a obrácení hesel demokracie a národního sebeurčení proti despocii Habsburků a Hohenzollernů i jejich osmanského spojence, což vede k skutečnému světovému převratu. V pokoření a zlomení trojího císařství vidí J. Šusta výsledek nového uspořádání Evropy. Heslo demokratického sebeurčení národů vedlo ke vzniku nových států národních a k emancipačnímu hnutí proti cizímu poručení, např. v Egyptě a v Indii. Zejména Wilsonův Svaz národů měl eliminovat řešení sporů v mezinárodním měřítku cestou válečných střetů. Bohužel mírové poválečné smlouvy bez účasti USA a sovětského Ruska vedly k vratkosti zejména evropského prostředí. Nesnáze světového hospodářství zotřovaly politický neklid a nejistotu. Proti racionalismu vystupuje národně zbarvený iracionalismus, projevující se v různých podobách evropského fašismu a expanzivismu. Opět i v této části se zastavíme u vybraných esejí osobností.

Český historik a publicista Jan Slavík, zabývající se politickým a duchovním vývojem v Rusku v 18. a 19. století, zpracoval osobnost V. I. Lenina. Obsah této eseje nám pomůže pochopit, proč Jan Slavík, přes své levicové smýšlení v době předválečné, byl po únoru 1948 perzekuován komunistickým režimem. Jeho esej o Leninovi je zajímavá i pro dnešního čtenáře. V hodnocení osobnosti V. I. Lenina vnímá na jedné straně revolucionáře, který mění od základu dosavadní Rusko, na druhé straně politika, uplatňujícího v touze po vyšší, nejdemokratičtější společnosti despotické sklony i metody ruských carů. U Lenina vidí autor podivuhodnou směs tvrdých zásad a pružných pouček. Forma vládní, kterou Lenin vytvořil, je svými metodami sociologicky bližší svrženému carismu než byla buržoazně demokratická republika. Tím také Slavík vysvětluje úspěch a trvanlivost sovětského Ruska.

Jaroslav Prokeš představil osobnost Antonína Švehly jako vůdce československého domácího odboje. Byl jedním z malého počtu státníků a politiků, kteří se přes svou srdečnost dokázali vyhnout davové slávě a popularitě. A. Švehla se stal významným vůdcem agrární strany svou pracovitostí, programovou jasností, velkorysostí a politickou obratností. V letech 1914 – 1918 Švehla usiloval o programové sjednocení českých politických stran, což bylo předpokladem pro pozdější jednotnou koncepci revoluce. Až do poloviny roku 1917 hlavním úkolem bylo eliminovat austrofilskou a oportunistickou domácí českou politiku. Se Švehlovým jménem jsou spojeny nejen všechny velké manifestační akce v roce 1918, ale i organizační přípravy pro vytvoření nezávislého československého státu. A. Švehla byl také rozhodujícím v revolučním Národním výboru až do ustavení první Kramářovy vlády. Svou umírněností a státnickou rozvahou zabránil vypuknutí občanské války mezi stoupenci a odpůrci socialistického radikalismu. Také uzákonění definitivní ústavy republiky i zákona o pozemkové reformě bylo především Švehlovým dílem. I jako ministerský předseda ve třech vládách v popředí jeho státnického úsilí bylo posilovat konsolidaci československého

státu včetně pozitivní účasti Němců na vládě republiky. Švehla byl stejně jako T. G. Masaryk rozhodným vyznavačem demokracie a lidského rozumu.

Karel Stloukal svěžím způsobem ukázal na osobě Tomáše Bati, jak osobnost tvůrce dokonale splývala s jeho dílem. Vysoká zakázka obuvi vídeňským zákazníkům vedla Tomáše Baťu ke zdokonalené strojové výrobě, se kterou se seznámil v Německu a zejména pak v roce 1904 ve Spojených státech. Baťova továrna ve Zlíně se mění v podnik vedený americkým tempem a řízený americkým podnikatelským duchem. S růstem Baťových závodů roste i úroveň jeho tvůrce, vzdělává se a učí všemu, co potřebuje ke zdárnému vedení prosperujícího díla. Přeměna výroby bot plátěných na celokoženou obuv dodávkami pro vojsko od roku 1914 a nově poměry v Československé republice umožnily ohromný nárůst zlínských továren. Snížení cen obuvi, rozšíření vlastních továren, organizace nové pracovní soustavy s účastí dělníků na zisku, vzrůst továrních podniků a jejich rozšiřování o nové výrobní opory, expanze na zahraniční trhy umožnilo vybudování jednoho z největších továrních podniků světa. Úspěšný podnikatel a obchodník T. Baťa na vrcholu svého života prošel vnitřním přerodem, z něhož vyrůstá celý výrobně-sociální program. T. Baťa proměňuje Zlín ve velkoryse pojaté město továren, domků se zahrádkami zaměstnanců, nemocnic, škol, sportovišť a dalších zařízení. T. Baťa sebevýchovou se proměnil v geniálního průkopníka národohospodářského i sociálního, jehož dílo svým významem předčilo činy státníků a politiků.

Snažili jsme se připomenout aktuálnost již před 70 lety vydaného posledního pátého dílu Přítomnost část 2. Tvůrčové dějin, pozoruhodného díla které svou koncepcí, obsahem i zpracováním je dodnes aktuální. Čtivý soubor zachycující čtyři tisíciletí světových dějin v obrazech dob a osobností, bohatě doplněný v českém vydání, je inspirující nejen pro historicky erudovanějšího čtenáře, ale i pro široký okruh zájemců o dějiny. Právě v příbězích o životě a díle historických osobností nalezneme přitažlivé poučení o minulosti a také o lidských hodnotách tvůrčích jedinců.